

Lógunk a Weben

avagy elektronikus adatbázisok felhasználása a könyvtárközi kölcsönzésben és a dokumentumszolgáltatásban

KÜRTI Lászlóné

Egy kis múltba tekintés: a közvetett hozzáférés kora

Az IFLA könyvtárközi kölcsönzéssel kapcsolatban kiadott alapelvei és irányelvei kimondják, hogy minden ország a saját kiadványainak szolgáltatásáért felelős. Ennek megfelelően a könyvtárközi kölcsönzés és a dokumentumszolgáltatás terén az egyes országokban lényegében háromféle formáció jött létre a szolgáltatás gondozására.

a) Nemzeti dokumentumszolgáltató központ: erre a célra létrehozott és működtetett állomány (pl. BLDSC, Boston Spa, Nagy-Britannia; Bibliothèque Nationale Centre de Prêt, Versailles, Franciaország). Előnye az optimális szolgáltatás, gyorsaság, rugalmasság, hátránya, hogy a gyűjtemény létrehozása nagyon drága.

b) Kérés- és dokumentumközvetítő központ: általában a nemzeti könyvtárban vagy azzal szorosan

együttműködve dolgozik; működése a központi katalógusokon, illetve a kötelesspéldány-elosztáson alapul; állományát egyéb célra is használják, illetve csak korlátozottan használható könyvtárközi kölcsönzési és dokumentum-szolgáltatási célra. (Pl. Statsbibliothek, Arhus, Dánia: második nemzeti könyvtárként és egyetemi könyvtárként is funkcionál; OSZK könyvtárközi kölcsönzési osztály: az OSZK hungarika állománya nem kölcsönözhető.) Előnye, hogy az egész ország könyvtári dokumentumbázisa rendelkezésre áll, hátránya, hogy a közvetítés miatt a kérések teljesítési ideje sokkal hosszabb, mint az a) formáció esetében.

c) 0 formáció: Nincs semmiféle koordináló szerv a szolgáltatás irányítására, nincs központi katalógus, a nyilvántartás hézagos, csak az egyes könyvtári állományok vannak és a jóreménység.

A következmény: lassú, nehézkes szolgáltatás, illetve szolgáltatás-képtelenség. (Példaként Olaszországot említhetjük. Az olasz dokumentumokra vonat-

kozó kéréseket általában háromszor-négyszer kell eljuttatni különböző nagykönyvtárakhoz.)

Jelenleg a közvetett hozzáféréseken alapuló rendszerek gyökeres átalakulásának vagyunk tanúi.

A jelen: a korlátozottan közvetlen hozzáférés kora

A távoli adatbázisokkal való kapcsolatba lépés lehetősége a könyvtárközi kölcsönzés és a dokumentumszolgáltatás új alapokra helyezését jelentette. A közvetítő igénybe vétele helyett, mód nyílt arra, hogy közvetlenül a lelőhelyhez forduljanak.

Milyen kritériumai vannak a könyvtárközi kölcsönzés és a dokumentum-szolgáltatás számára ideálisan használható adatbázisnak?

a) Minél nagyobb számú bibliográfiai és lelőhely-adatot tartalmazzon. Minél többféle nyelvű és típusú dokumentum leírását tartalmazza.

b) Kapcsolódjék hozzá online rendelési lehetőség.

c) Biztosítsa a szolgáltatással kapcsolatos kommunikációt.

d) A szolgáltatással kapcsolatban fölmerülő költségeket kezelje egyszerűen, gyorsan és megbízhatóan. Az általunk használt adatbázisokat a következőképpen osztályozhatjuk:

a) transzkontinentális központi katalógus,

b) regionális központi katalógus,

c) országos általános központi katalógus,

d) országos központi szakkatalógus,

e) egy gyűjtemény katalógusa,

f) egy gyűjtemény katalógusa, bizonyos dokumentumtípusokra korlátozva.

Transzkontinentális központi katalógus (OCLC)

Az OSZK 1995 második felében kapcsolódott be az OCLC PRISM nevű könyvtárközi kölcsönzés rend-

szerebe lekérdezőként és megrendelőként. Azóta a hálózati lehetőségektől függően folyamatosan használjuk a rendszert.

Miért éppen az OCLC?

A könyvtárközi kölcsönzésben és a dokumentum-szolgáltatásban az angol-amerikai szakirodalom uralkodó szerepet tölt be. A közvetett hozzáférés korában ezeket a dokumentumokat európai könyvtáraktól igyekeztünk megszerezni, mivel hagyományos kapcsolataink nagyon jól működtek, és az amerikai könyvtárak nem fogadtak és ma sem fogadnak el hagyományos kéréseket.

Az európai kapcsolat nem tudta megoldani azt a problémát, mi történjék azzal a kéréssel, amely végigjárta Európa mindazon országait (Hollandia, Nagy-Britannia, Németország, Svájc, Svédország), ahonnan szolgáltatást remélhettünk, de mindenhol nemleges válasz érkezett.

A megoldást ez esetben az OCLC jelentette számunkra.

Az OCLC meglehetősen régen, 1971. augusztus 26-án kezdte meg működését, eredetileg mint Ohio Computer Library Centre. Transzkontinentális osztott és központi katalógusként a következőket tartalmazza:

☞ Kb. 40 millió bibliográfiai rekord, 600 millió lelőhelyadat, 360 nyelvű dokumentum, a következő dokumentumtípusokra kiterjedve: könyv, időszaki kiadvány, av-anyag, térkép, kézirat, levéltári anyag, hangfelvétel, kotta, számítógépes fájl.

☞ Bár szerepel benne a BLDSC, a Bibliothèque Nationale Centre de Pret és sok más európai és ázsiai állomány, az elektronikus könyvtárközi kölcsönzési hálózatban „csak” kb. 6000 amerikai és kanadai könyvtár vesz részt.

☞ Előnye, hogy gyakorlatilag majd minden keresett dokumentumot megtalálunk benne, és a kérést egyszerre öt lelőhellyel lehet összekapcsolni.

Hátránya, hogy a nagy távolság miatt tetemes a postaköltség, és – mivel hagyományos kapcsolataink nem alakultak ki – rövid és betarthatatlan határidőket szabnak meg.

- ☉ Ami az állomány nagyságát illeti, az első feltételt az OCLC maradéktalanul teljesíti. Kifogásolni talán az időszaki kiadványok területén lehet, hogy csak igen kevés könyvtár részletezi az évfolyamot és a kötetet, így az állományok esetleges hiányai nem láthatók a kereséskor. Raktári jelzetet nem tartalmaz.
- ☉ Az online ordering rész szintén jól kidolgozott, számos, a kéréssel és a kérővel kapcsolatos adat szerepel a kérőlapon, például, hogy mennyi ideig aktuális a kérés, a kérő mennyit hajlandó fizetni. A lelőhelyekkel kapcsolatos információk általában széles körűek és pontosak. A legtöbb esetben biztonsággal tudható, hogy az adott lelőhely milyen gyorsan, milyen formában és mennyiért teljesít.
- ☉ A kért dokumentumot a kérés indításakor 5 lelőhellyel lehet összekapcsolni. A kérés egymás után keresi föl a lelőhelyeket. A lelőhely igennel vagy nemmel válaszolhat. Az első esetben a kérés nem megy tovább. A szolgáltató közli az esetleges plusz feltételeit, amelyekre a kérőnek módja van igennel vagy nemmel válaszolni. Nemleges válasz esetén a kérés a következő lelőhelyet keresi föl. Ha mind az 5 lelőhely elutasítja a kérést, akkor az újra indítható, új lelőhelyekkel.

Az a kíváncsi, hogy az OCLC biztosítsa a kéréssel kapcsolatos kommunikációt, nem mindig teljesül. Sok esetben nem derül ki egyértelműen, hogy a kérés miért marad teljesítetlen, így a kérő bizonytalanságban marad.

Az utolsó kritériumnak viszont maradéktalanul megfelel. Ahhoz képest, hogy milyen sok kérés fut át a rendszeren, a pénzügyi kezelés igen egyszerű és rugalmas. Ez az ún. IFM (ILL Fee Management), azaz könyvtárközi kölcsönzési díj-kezelő rendszernek köszönhető. Ennek lényege röviden a következő: Az adatbázis-forgalmazónak befizetett depozit összegből nemcsak a keresés és a rendelés költsége vonható le, hanem a szolgáltatás költsége is, ha ebbe mind a kérő, mind a szolgáltató könyvtár belegegyezik.

Aki kezelt már számlákat, az tudja, hogy milyen munka- és időigényes a banki átutalások elindítása, valamint a reklamációk kezelése.

Regionális központi katalógus

Erre példa a LIBRIS, amelyet a stockholmi Királyi Könyvtár gondoz.

A LIBRIS a skandináv országok könyvtári állományának központi katalógusa, Svédország, Norvégia, Finnország és Dánia tudományos könyvtárai vesznek részt benne.

Kb. 3 millió címet tartalmaz. A benne szereplő dokumentumtípusok a következők: könyv, periodikum, térkép, kotta, elektronikus kiadványok. A svéd nemzeti irodalom 1866-tól hiánytalanul szerepel benne. Online rendelési lehetőség központilag nincs hozzákapcsolva, tehát csak egyes lelőhelyek fogadnak el elektronikus megrendelést. Ugyanígy esetleges a kéréssel kapcsolatos kommunikáció. Költségkezelő rendszere nincs, tehát egyedi számlázásra kell számítanunk.

Országos általános központi katalógus

Egy országra kiterjedően bizonyos típusú könyvtárak állományában meglévő, alapvető dokumen-

tumtípusokra kiterjedő két adatbázis: a ZDB (Zeitschriftendatenbank) és a Verbundkatalog.

Az első az időszaki kiadványok, a második pedig a monográfiák leírásait tartalmazza, de további alapvető különbségek is vannak közöttük.

Zeitschriftendatenbank

A német tudományos könyvtárak állományában meglévő időszaki kiadványok osztott és központi katalógusa. Jelenleg kb. 900 000 címet és 4 000 000 lelőhelyadatot tartalmaz.

Németországban az egyetlen egységes szabályok szerint szerkesztett katalógus. Létrehozását és fejlesztését nagy viták kísérték, de ma már bebizonyította a létjogosultságát, hiszen a világ minden táján használják. Mind a német, mind a külföldi időszaki kiadványok leírását tartalmazza, a lehető legnagyobb pontossággal, kötetekre lebontva, jelzetekkel ellátva.

A lelőhelykódra rálépve nem túl részletes információhoz jutunk, de megtudhatjuk a könyvtár nevét és a címét, a telefonnal, faxszal és az email-címmel együtt. Arról, hogy a lelőhely milyen feltételekkel szolgált, egy külön nyomtatott tájékoztatóból informálódhatunk. Fontos tudni, hogy nem minden lelőhely fogad el online kérést. A hagyományos és az online kérés fogadása között ma még a német könyvtárak többsége különbséget tesz. Jelenleg az online rendelés nem működik, jövőre ígérik az újra indítást. Változás már most érezhető annyiban, hogy ingyenessé tették a keresést, és az online rendelés árát is lényegesen csökkenteni szándékoznak. Szeretnék beszámolni itt egy nagyszabású programról, amelynek az indításánál szerencsém volt részt venni. A Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz és a Deutsches Bibliotheksinstitut, előbbi a könyvtári részért, utóbbi a technikai részért felel, egy új nemzetközi együttműködés módjait keresi, amelynek célja egy közép-kelet-európai osztott és központi katalógus létrehozása.

Potenciális résztvevői: Ausztria, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, Szlová-

kia, Oroszország és Magyarország. Úgy tűnik, hogy rajtunk kívül jelenleg egyetlen ország sincs a meghívottak között, amely kész adatbázist fel tud ajánlani. Magyar részről mind az MNB IKB (Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok bibliográfiája), mind az NPA (Nemzeti Periodika Adatbázis) bedolgozása szóba került. Rendkívül fontosnak tartom, hogy ilyen nivós adatbázisban szerepelhetünk, mivel növelni fogja az érdeklődést irányunkban.

Verbundkatalog

A Verbundkatalog a német tudományos könyvtárak állományában meglévő monográfiák, gyűjteményes művek és disszertációk leírását és lelőhelyeit tartalmazza. Főképpen 1966 és 1996 között megjelent kiadványok szerepelnek benne, tehát nem teljes. Kiterjed mindenféle nyelvre, mindenféle tudományterületre, tartalmazza a mikroformátumok bibliográfiai leírását is.

Ellentétben az előbb tárgyalt ZDB-vel, amelyet egységes szabályok alapján szerkesztenek, a Verbundkatalog a regionális központi katalógusok bibliográfiai és lelőhely-adataiból tevődik össze. Ennek megfelelően távol van az egységességtől, tükröződnek benne az egyes régiók szerkesztési különbségei, sok a párhuzamosság és a hiba. Ennek ellenére óriási kincsház, amelyben a keresés gyakran igen jó eredményeket hoz.

CNN és Pancatalogue

Ugyanebbe a csoportba tartozik a két francia adatbázis, a CCN és a Pancatalogue, előbbi az időszaki kiadványokat, utóbbi a monográfiákat tartalmazza. Az adatbázisokat az ABES, a felsőoktatási könyvtárak társulása gondozza. A CCN 280 000 periodikumcímet tartalmaz, a résztvevő könyvtárak száma 2850. A Pancatalogue-ban több mint 2 millió cím és több mint 1 millió lelőhelyadat van. Mivel nemrég került sor a szerződés aláírására, tapasztalataink még nincsenek.

Országos központi szakkatalógus

Az AGRALIN, a wageningeni Mezőgazdasági Egyetem által gondozott holland mezőgazdasági központi szakkatalógus 540 000 bibliográfiai rekordot tartalmaz, és az említett egyetemi könyvtári állományon kívül 68 holland mezőgazdasági kutató intézet állományában meglevő dokumentumok (könyvek, időszaki kiadványok, konferencia-anyagok) bibliográfiai leírásait és lelőhelyeit tartalmazza jelzettel együtt. A katalógusban a növénytermesztés, az állattenyésztés, az erdőgazdálkodás, a környezettudományok, az élelmiszeripar és a genetikai területén megjelent, bármilyen nyelven publikált szakirodalom szerepel.

A keresési szempontok korlátozottak, például nem lehet ISBN-re vagy ISSN-re keresni, de igen jó online rendelés csatlakozik hozzá. A kérés nagyban szépen ki van dolgozva, lehetőség van normál és sürgős kérésre, postai és faxon való teljesítésre, sőt ARIEL (számítógépes dokumentum-közvetítés) lehetőséget is felajánl. A fizetés történhet számlával és hitelkártyával. A kéréssel kapcsolatos kommunikáció e-mailen történik. A kérés teljesítése bármelyik, a katalógusban szereplő, szolgáltatható dokumentummal történhetik.

Egy gyűjtemény katalógusa

Szűkebb az az adatbázis, amely csak egy könyvtár állományát tartalmazza. Erre példa a TIB (Universitätsbibliothek und Technische Informationsbibliothek) Hannover, amely egyetemi könyvtár és országos műszaki könyvtár is egyben. (A TIB állománya 3 millió könyv, 18 000 időszaki kiadvány, 1,5 millió mikroformátum, amelynek nagy része jelentés.) Az online rendelés lehetőségei igen sokrétűek, itt is lehetséges a sürgős intézés, a faxon teljesítés, kísérletképpen az ARIEL is működik.

Említésre érdemes, hogy a TIB Hannover az egyetlen német könyvtár, amelyben mind a hagyományos kérésnek, mind az online kérésnek egyforma az ára. A hozzáférés csak jelszóval és azonosítóval, előzetes depozit létesítésével lehetséges.

Egy gyűjtemény katalógusa, bizonyos dokumentumtípusokra korlátozva

Ebbe a csoportba tartozik a francia INIST adatbázis, amelynek fontos része a műszaki és természettudományos időszaki kiadvány gyűjtemény. 23 000 kurrens periodikumcímet és emellett 56 000 riportot tartalmaz, továbbá a francia szürke irodalom nemzeti központja. 60 000 francia és külföldi konferencia-anyag és 100 000 doktori disszertáció leírása is szerepel benne. Fontos tudni, hogy gyűjti nemcsak a természettudományok, hanem a humán és társadalomtudományok területén benyújtott disszertációkat is.

Online rendelés a keresés után lehetséges, kitölteni csak a kötet-, szám- és oldalszámadatokat, illetve a cikk szerzőjét és címét kell.

Árai meglehetősen magasak, és szerzői jogdíjat is felszámolnak.

Befejezőként

Az eddig ismertetett távoli adatbázisokhoz való hozzáférés voltaképpen csak a könyvtárközi kölcsönzés és a dokumentum-szolgáltatás első fázisát jelenti: a kérés adatainak azonosítását, ellenőrzését, kiegészítését, illetve korrekcióját, lelőhelyek hozzárendelését és a kérés lelőhelyre továbbítását. A dokumentumszolgáltatás számítógépes módjai még csak most vannak kialakulóban.

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA ÉS A HOZZÁFÉRÉSEK

BLDSC / British Library Document Supply Centre, Boston Spa ☼ a számítógépes kérésközvetítő elérése: telnet: art-tel.bl.uk (azonosító és jelszó szükséges)

OCLC / Online Computer Library Centre, Dublin, Ohio

IFM / ILL Fee Management, az OCLC könyvtárközi kölcsönzési számlakezelő rendszere

LIBRIS ☼ elérése: <http://www.libris.kb.se> (szabad hozzáférés)

DBI / Deutsches Bibliotheksinstiut, Berlin ☼ az adatbázisok elérése: <http://www.dbilink.de>

ZBD / Zeitschriftendatenbank, Verbundkatalog / azonosító és jelszó szükséges

ABES / Agence Bibliographique de l'Enseignement Superieur / adatbázisok elérése:

CCN-PS / Catalogue Collectif National des Publications en Serie ☼ elérése: telnet: frmop11.cnus.fr, illetve 131.196.7.3

Pancatalogue / Catalogue Collectif des Ouvrages des Bibliothèques de l'Enseignement Superieur ☼ elérése: telnet: frmop22.cnus.fr, illetve 131.196.1.3 (azonosító és jelszó szükséges)

AGRALIN ☼ elérése: <http://www.bib.wau.nl/agralin/src-agr1.html> (szabad hozzáférés)

TIB / Universitätsbibliothek und Technische Informationsbibliothek, Hannover ☼ a számítógépes kérésközvetítő elérése: <http://www.tib.uni-hannover.de/tibmail/tmformdt.html> (azonosító szükséges)

INIST / Institut de l'Information Scientifique et Technique, Vandoeuvre-les-Nancy ☼ elérése: <http://form.inist.fr> (azonosító és jelszó szükséges)

VÉRT – KÖNYVEKÉRT! A homburgi (Saar-vidéki) egyetem orvosi karának hallgatói véradási akciót szerveztek, tiltakozásul az egyetemi könyvtár sanyarú helyzete miatt. 1997 decemberében mintegy 100 medikus adott vért, s a fejenkénti 50 márka (!) térítést könyvbeszerzésre ajánlották fel – jelképeül annak, hogy tanulmányaik számára ugyanolyan fontos a könyv, mint szervezetüknek a vér.
(DBI-Pressespiegel, 1997. nov.)